

EXLIBRIS, AN ART WHICH STILL EXISTS WITH CONSIDERABLE EFFORTS

Exlibris is a graphic work having picture, illustration and symbol posted on book holders' and books' inside cover in a variety of subjects which doesn't exceed 13x13 cm in size. Its origin goes to Middle Ages. It can be explained by having mission a kind of identification of books. At that time, when printing machines haven't been discovered, it has been applied on books for protection which were very rare in amount. Its existence has been carried in the next centuries. It has spread all over the world from Europe which are made according to bookholders' characters when we look in the point of art, science, and technologies' parallel development. Today it is a communication product produced all over the world which is shared by art lovers and artists. Exlibris which is an important branch of art in the meaning of democratization, sharing, and having life in the hands of human by attainability of art to human hand in other words to human is flourishing in our country in the hands of youth very rapidly.

Anahtar Kelimeler : Sanat, Baskı, Exlibris, Baskı Teknikleri, Kitap Etikeri
Key Words : Art, Print, Exlibris, Technics of Printing, Bookplate

İlk yazı ve simgenin üretimi insanlar arası iletişimi kolaylaştıran ve kültürel değerlerin korunmasında temel teşkil eden önemli bir dönüm noktasıdır. " Okunmak için yapılan simgelerle beraber (yani yazı ile) insanlık kültür tarihi başlamıştır. Yazıdan önceki döneme Tarih Öncesi denilmesi bundandır".¹ İnsanlık kültür tarihi, yazının bulunması ile başlar. Geçmiş bundan 3000 yıl öncesine dayanır. Yazı ve simge üretimi insanlar arası iletişimin belgelenmesi demektir. Belge ile insan kendi ürettiği değerlerin kalıcılığını sağlamak amacıyla bilgileri bir araya getirip onları belli kaynaklara haline getirmiştir. Sayfalara yazılan-çizilen bilgilerin korunması için tek tek sayfaları bir araya getirerek kitaplar oluşturulmuştur. İlk başlarda el yazması kitapların oluşturulması ve korunması zor bir işti. Kitaplar içinde sakladığı bilgiler ile kültürün gelecek kuşaklara taşınmasında önemli araçlardı. Ortaçağda çok az sayıda üretilen el yazması kitapların mülkiyetinin garanti altına alınması ve onların sürekli korunması gerekmektedir. Bu amaçla kitaplar kütüphanelerden alındığında geri getirilmesi için pek çok yöntem denenmiştir. Sonunda, kitabın kaybolmasını, bir başkasıyla karıştırılmasını önlemek, geri getirilmesini kolaylaştıran, kendisine bir kimlik kazandıran exlibrisler üretilip kitapların ilk sayfasına iliştirilmeye başlamıştır. Bu da kitabın korunmasında önemli bir işlev görmüştür." İngilizce karşılığı "bookplate" olan exlibris için İngiliz sanatçı Gordon Grang (1872 -1966) tıpkı sahibini tanıtmaya ve eğer kaybolursa geri dönmesini sağlama işlevi gören köpek tasmaına benzetip- Bir kitap için exlibris, bir köpek için tasma gibidir- demektedir.

Exlibris yer aldığı kitabın değil kitap sahibinin bir göstergesidir; kitapla sahibi arasındaki bir bağıdır.²

Resim1: Wouter Van Gysel. CGD, 10,3x12,7cm, 2007

Resim2: Hüseyin Demir, C3, 12x9 cm, 2005

* Yrd. Doç., Mersin Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Bölümü, MERSİN
1-Mustafa ASLIER; Bilim Sanat Galerisi Yayını. İstanbul, 1992, s.1
2-PEKTAŞ, Hasiç, Exlibris, AED Yayını, Ankara, 2003, s.13.

Exlibris kitap kapağının iç sayfasına yapıştırılan, kitap ile sahibi arasındaki ilişkiyi gizli ya da açık anlamlarla-kodlarla- açıklayan; kitap sahibinin özelliklerini belli göstergelerle yansıtan kişisel bir kullanım objesidir. Özel bir uğraş olarak bu alanda üretilecek sanat objesine sahip olma tutkusunu ve kişisel tercihle, kitap ya da kütüphane sahibi arzu ettiği sayıda exlibrise sahip olabilir. Bu anlamda özel seçilmiş veya bütün kitaplarına, mülkiyetinin kendisine ait olduğunu belirten, özel tasarlanan exlibris örneklerini iliştiyerek kitap veya kitaplarla birlikte, bir sanat objesinin de o kitapta saklı olduğunun duygusunu tadabilir. Kitabın teknik özelliği ve içeriğinin kendisine iliştirilen bir exlibrisle doğrudan bir ilişkisi yoktur. Exlibrisler kitaba göre değil, kitabı edinmiş sahibinin özelliklerine göre tasarlanmış özgün grafik ürünlerdir. Üretimi birden fazla olup, baskı teknikleri sonucu çoğaltılmasına karşın, tüketimi kişisel planda kalabilmektedir. İçinde yer aldığı kitabın bir parçası olarak kitaba değil, kitabın sahibine ait bilgileri-göstergeleri- içeriyor olma özelliğiyle bir iletişim olgusunu yerine getirmektedirler.

Çoğaltılmış bir grafik tasarım ürünü eninde sonunda özel ya da genel bir tüketici kitlesiyle karşı karşıya gelecektir. Bu perspektiften bakıldığında exlibrislerin çoğaltım esasına göre üretiliyor olması bir bakıma grafik tasarım ürünleriyle aynı özelliği taşımaktadır. Ancak kitap sayfası arasında saklı kalabilen exlibrisler; geniş kitleler yerine sınırlı sayıda ki kişiler tarafından tüketilmektedir. Bu da exlibris olgusunu grafik üründen çok baskıresim sanatına yakınlıktır. Bu bağlamda kitaba iliştirilen küçük boyutlu bu grafik tasarımları; üzerinde yazı, resim ve simgeler taşıyor olması ile bir grafik ürünün gördüğü iletişim, bilgilendirme ve hatta tüketim nesnesi işlevini de görmektedir. Ancak "exlibris" tasarımının tarihsel gelişimine bakıldığında önceleri kitlesel bir iletişim işlevinden çok, sınırlı sayıda kişiye hitap etmesidir. Öyle ki bu özel bir duruma indirgenerek kitap sahibi ile tasarımcının beğenisi, duygusu ve seçimine göre hayat bulduğu ve gelişip yaygınlaştığı bir gerçektir. Ancak son yıllardaki gelişmeler kitap sahibinin ısmarlaması sonucu üretilen ve yalnızca kitap sayfasına iliştirilen bir tüketim objesi değil, adeta bir sanat eseri işlevini görür konuma gelmiştir. Bu durumun göstergesi ise, exlibris koleksiyonculuğunun gün geçtikçe artıyor olması, bu alanda düzenli bir biçimde yarışmaların ve sergilerin yapılıyor olması, kişisel ve karma sergilerinin yapılıyor olmasıdır.

Resim3: Serik Kulmeshkenov-9X9 cm.-X6-2005

Resim4: Hüseyin Demir, linobaskı, 21x21 cm, 2005

Resim5: Zarko Vuckovic, x3, 100x100

Resim6: Mustafa Okan-Yükseklik-10.3x9.1 em. CRD-2007

Exlibris sözcük olarak "...'nın kitabı,... 'nın kütüphanesinden" anlamına gelir. Exlibris, kitapsev-erlerin kitaplarının iç kapağına yapıştırdıkları üzerinde adlarının ve değişik konularda resimlerin yer aldığı küçük boyutlu grafik çalışmalarıdır. Kitapların iç kapağına yapıştırılan bu küçük boyutlu tasarımlar genellikle özgün baskiresin teknikleriyle üretilmektedir. "Tekniği, sayısı, onu yapan sanatçının ad-soyadı ve yapıldığı tarih gibi imlerin yer aldığı özgün tasarımlardır. Kitabın kartviziti ya da tapusudur. Kitap sahibini tanıtır, onu yüceltir ve kitabı alan kişiyi geri getirmesi konusunda uyarır. Küçük boyutlu bu özgün baskılar yapıştırıldığı kitabın değerini artırdığı gibi insanlar arası iletişimi sağlayan bir işlevselliğe de sahiptir. Exlibris önemli bir iletişim aracıdır. Bir ibtiyaç grafiği olarak doğ-masına karşın estetik kaygılarla yapılan özgün yapıtlardır. Sanatın insanın elleri arasına, kitapların içine kadar getirir. Çok uzun bir geçmişe sahip bu sanat dalı yapıldığı döneme ait kültür ve tarihi özellikleri günümüze taşıması nedeniyle de ilgi çekmekte, sanatçılar ve koleksiyoncular arasında önemli bir değiş tokuş objesi olarak kullanılmaktadır.³ (Pektaş,1996,s 9) " Aynı zamanda çoğaltım esasları-na bağlı kalınarak özgün baskı teknikleri ile üretildiği için, bu sanat dalından geniş halk kesimleri de yararlanmaktadır. Böylece sanatın tek kişi yerine birçok kişi tarafından tüketilmesi ile önemli bir işleve sahiptir. Kitapların boyutuna bağlı kalınarak hazırlanan exlibrisler gravür taşbaskı, ağaçbaskı, ipekbaskı, linolyumbaskı, fotoğraf, ofset gibi değişik baskı teknikleriyle çoğaltılmasının yanında bilgisayar ile de üretilmektedir. Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde Amerika'da, Rusya'da,

Japonya'da ve başka ülkelerde exlibris ile uğraşan çok sayıda sanatçı vardır. Bu alanda sergiler açıl-makta, yarışmalar düzenlenmekte ve sadece exlibris-lerin yer aldığı müzeler bile yapılmaktadır. Ülkem-izde ise Prof.Hasip Pektaş'ın çabaları ile 1980'lerden bu yana exlibrisin önemli bir gelişme gösterdiğine tanık oluyoruz. Bu alanda dernekler kurulmakta, kişisel ve karma sergiler düzenlenmekte, uluslararası yarışmalar ve sergilerde başarılar elde eden pek çok sanatçımız bulunmaktadır. Ülkem-izde başta Güzel Sanatlar Fakültelerinin Grafik Bölümlerinde olmak üzere, diğer sanat dallarında ve geniş bir sanatçı kitlesince benimsenerek sürekli geliştirilip yaygınlaşmasına çalışılmaktadır. Bu gelişmeler exlibris sanatının gelecekte daha da iyi bir yere taşınacağına ipuçlarını vermektedir.

Exlibrisler, sanatçısı tarafından tıpkı diğer sanat dalları gibi zor süreçlerden geçirilerek tasar-lanıp yaratılan sanat nesnelere aittir. Yalnız yazıdan oluşturulabileceği gibi, yazı ve simgenin birlikte kul-lanılarak tasarlanan örnekleri de mevcuttur. Bir grafik tasarımı ürünü olan exlibrisler özgün sanat eseri özelliğini; belli bir yaratım sürecinden geçirilip estetik kaygılar gözetilerek üretilmiş olmasından alırlar. Kitaplara iliştilmesi ile exlibrisler, hem sanat nesnesi hem de iletişim amacına ilişkin bir işlevi yerine getirirler. Bu nedenle kitap sayfaları arasında korunarak en az kitabın ömrü kadar yaşaya-bilen oradan koleksiyoncu ve sanatseverler tarafın-dan değerlendirilip geleceğe taşınan özelliklere sahiptirler. Yapıştırıldıkları kitabın iç sayfasında nitelikli olup, belli bir sanat değeri taşıyanlar tıpkı bir sanat nesnesi gibi kuşaktan kuşağa aktarılabil-mektedir.

Resim7: Yunus Güneş, x2+x3/2 23/100, 2003

3-Hasip PEKTAŞ; Exlibris, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,1996

Resim8: Hasip Pektaş, CAD+P1, 110x75cm, 1996

Exlibris üretiminde çoğaltma esası geçerlidir. Herhangi bir çoğaltma yöntemiyle birden fazla kopyasının alınması kuralı esastır. Özellikle geleneksel baskiresim teknikleriyle üretilenler tercih edilir. Baskiresim tekniklerine uygulanan imleme yöntemi bu alan için de geçerlidir. Her sanat disiplinindeki üretimin kendi kuralları içinde uluslararası bir standardı vardır. Bu bağlamda exlibris sanatına ilişkin üretimde de uluslararası düzeyde geçerli olan belli standartlar vardır. Exlibrisler başta geleneksel baskı teknikleri olmak üzere fotoğraf ve bilgisayar ortamında tasarlanarak çoğaltılırlar. İmleme yapılırken baskı alanın dışına, sağ alt kısmına tekniklerin kısaltılarak (C, C3, S1, X, X3 gibi) belli barf ve rakamlara yer veriliyor olması, exlibrise ilişkin yapılan imlemeyi özgün baskiresimden ayıran başlıca özelliktir. Baskı işleminden sonra, hem baskiresim eserlerde hem de exlibris çalışmalarında sanatçısı tarafından yapılan imlemelerde ortak olan kurallar mevcuttur. Bu imlemelerde baskı alanın dışında sol baş tarafa; yapılan baskının adedi, soldan sağa doğru belli aralıklar bırakılarak o işin tekniği varsa adı yazılırken, exlibrislerde tekniklere kısaltılarak yer verilir. Baskı adedi, tekniği (kısaltılarak), sanatçının adı-soyadı ve sağ alt köşeye denk gelecek şekilde yapıldığı tarih gibi bilgiler kurşun kalem ya da füzen ile yazılır. Exlibrisler işlevsel bir özelliğe sahip sanat çalışmalarıdır. Kitaplara iliştilirip, kitabın kartviziti görevini üstlenmelerinden ötürü işlevsel olduğu sonucunu doğurur. Özgün baskiresim eserlerde tasarım, teknik uygulama, kağıt boyutu gibi özellikler sanatçının isteğine bağlıdır. Oysa exlibrisler, kitap sayfasının boyutunu aşmayacak şekilde ayarlanmalıdır. Bu nedenle uluslararası bir standarda kavuşturularak genellikle A4

boyutundaki kağıt üzerine en büyük kenarının 13 veya 14 cm.yi geçmeyecek şekilde uygulamalar tercih edilir. Özgün baskiresim çalışmaları tamamen sanat alanına hizmet ederken, exlibris çalışmalar hem sanat hem de işlevsel bir özelliğe sahiptir. Exlibrisler, ortaçağın sonlarından başlayarak 20.yüzyılın ikinci yarısına kadar, uzunca bir zaman diliminde yalnızca işin işlev olan yanı ile ilgili kalmıştır. Bu nedenle uluslar arası düzeyde, gerektiği kadar etkinliği ve sesi duyulmamış- her ülkenin kendi olanakları dâhilinde- yerel ve ulusal bir etkinlik alanı olarak sürekli gelişim göstererek günümüze kadar gelebilmiştir. Exlibris, bir sanat üretimi olarak dünya sanatında sıklıkla yer aldığı 20. yüzyılın ortalarında sanatçıların, sanat alıcılarının ve koleksiyoncuların bir sanat nesnesi olarak pek de rağbet etmediği bir alandı. "Sanatçısına ne maddi ne de manevi getirisi olmayan bir küçük burjuva sanatı olarak değerlendirilmekteydi. Nedeni ise sınırlı teknik olanakların ve alışılmışın dışında bir sanat alanı olmasıydı. Bu nedenle koleksiyoncuların ve sanat üreticilerinin bu sanata karşı isteksizliğine neden olmuştur."⁴ Ancak 1960'lı yıllardan sonra grafik sanatlarının ve dolayısıyla iletişim olgusunun hızla gelişmesi yeni arayışlar ve gereksinimlere yol açmıştır. Bu durumun sonucunda güzel sanatlar eğitimi ve sanatsal üretimdeki çok çeşitlilik baskiresim sanatına yönelmeyi de beraberinde getirmiştir. Böylece bir sanat alanı olan exlibris üretimi, hızla gelişip ayrıcalıklı bir sınıfın sanatı olmaktan çıkıp çok geniş bir kitleye ulaşmaya başlamıştır.

Günümüzde teknolojik gelişmeler, baskı tekniklerindeki uygulamaları kolaylaştırdığı için baskiresim alanına olan ilgiyi artırmıştır. Ayrıca sanat alanında "izimler" dönemi artık son bulmuş, sürekli yeniyi ve farklı olanı arama ihtiyacı doğmuştur. Bu durumda ülkemizde ve dünyada baskı teknikleriyle eser üretmek hızla yayılmaktadır. Exlibris küçük boyutlu çalışmalardan oluşmaktadır. Bu alanda bir sanat eserini üretmek için malzemenin sınırlı sayıda kullanılması, harcanan emeğin azlığı ve ulaşımdaki kolaylığı nedeniyle pekçok sanat çalışmasına göre daha avantajlı durumdadır. Bu özelliğiyle çok sayıda sanat üretimine yol açıp, daha çok kişinin bu sanattan yararlanmasına olanak tanımaktadır. Böylece sanatın biricikliği, teklifi ve sınırlı sayıda kişiye olan aitlik durumu baskiresim sanatının etkisiyle yıkılmış durumdadır. Sanatın toplumsal bir etkinlik olduğu gerçeğinden yola çıkarak, insanların bu sanatı paylaşması ve çok sayıda tüketmesi; baskiresim tekniklerinin sağladığı olanaklar ve işlevleri sayesinde her geçen gün daha da artmaktadır. Çoğaltım esasına dayandığı için

4-<http://www.bookplate.org>

özgün baskiresim eserler, toplumun geniş bir kesimine ulaştırılması açısından önemlidir. Özellikle amatör bir ruhla hem kişisel, hem de bilim ve sanat kurumlarında önemli bir yer edinen baskiresim sanatı ve buna bağlı olarak exlibris üretimi her geçen gün önem kazanmakta ve gelişim göstermektedir. Genç nesillerin tutkuyla bu alanda üretim yapıyor olmaları bu özgün sanat üretiminin devamlılığı açısından önemlidir. Gerek resmi kurumların ve gerekse özel kuruluş ve kişilerin çabalarıyla gelecekte bu sanat alanının daha da iyi bir konuma geleceği bir gerçektir.

İstanbul,1996
Üzerine Bir İnceleme,(yayınlanmamış sanata yeterlik tezi), İzmir, 1998

YASA YAMAN, Zeynep, Mürşide İçmeli Kitabı, Enlem 80, Ankara 1995.

<http://www.aed.org.tr/fisae.eng.html> 2007

<http://www.bookplate.org/Current%20Issue/Expression.htm> 2007

KAYNAKÇA

1. Uluslar arası Exlibris Yarışması Kataloğu, Ankara 2003.

2. Uluslar arası Exlibris Yarışması Kataloğu, Ankara 2007.

ASLIER Mustafa. Bilim Sanat Galerisi Yayını, İstanbul, 1992

ASLIER, Mustafa, Özgün Baskiresim Sanatımızdan Bir Kesit, Benadam Sanat Galerisi Yayını, İstanbul, 1990.

BEAYENS, Martin R. Tipografi Üzerine, (Çev. Hasip Pektaş), AED Exlibris Bülteni Sayı 4, Ankara, 2002

BECER, Emre, İletişim ve Grafik Tasarım, Dost Kitabevi, Ankara 1997.

BEKTAŞ, Dilek Çağdaş Grafik Tasarımın Gelişimi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992

BRUNNR. Felix, Gravürün El Kitabı, Çeviren: Feyzan Yaman, İstanbul, 2001

DEMİR, Hüseyin, 20.yy'ın İkinci Yarısında Türk Özgün Baskiresim Sanatı ve Sorunları
F.I.S.A.E. 1.Uluslararası CGD Exlibris Yarışması Kataloğu, Hacettepe Üniversitesi Yayını Ankara, 2004.

PEKTAŞ, Hasip, Exlibris, AED Yayını, Ankara, 2003

PEKTAŞ, Hasip, Exlibris, Yapı Kredi Yayınları,